

BRIGITTE STUDER • Dünya Devriminin Gezgini

BRIGITTE STUDER 1955 doğumlu. Tarih ve İngiliz edebiyatı öğrenimi gördü. İsviçre, ABD, Britanya ve Avusturya üniversitelerinde ders verdi. 1997'den itibaren görev yaptığı Bern Üniversitesi'nde İsviçre tarihi ve çağdaş tarih profesörü oldu. Bu alanlar dışında, Sovyetler Birliği tarihinde uzmandır.

Reisende der Weltrevolution. Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale

© 2020 Suhrkamp Verlag Berlin

İletişim Yayınları 3219 • Tarih Dizisi 165

ISBN-13: 978-975-05-3391-4

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tamil Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI AFIŞ “Yaşasın Komünist Üçüncü Enternasyonal”

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

DİZİN Mehmet Can Atala

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BRIGITTE STUDER

Dünya Devriminin Gezginleri

Komünist Enternasyonal'ın
Bir Global Tarihi

Reisende der Weltrevolution

Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale

ÇEVİREN *Tanıl Bora*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ	13
Devrim ve örgütlenme.....	15
Global bir projenin yerel başlangıçları.....	18
İş olarak devrim.....	22
Yereldeki global.....	28
Kadınlar, erkekler ve devrimci benlik.....	31
Konumlandırılmış eylem.....	36
Kaynaklar ve yapı.....	40
MOSKOVA 1920, DEVRİMCİLERİN ULUSLARARASI BULUŞMA NOKTASI	47
Müttefik ablukasını aşarak Sovyet Rusya'ya.....	50
Devrimci coşku ve ulus-aşırı dayanışma deneyimi.....	56
Ortak ilke ve ortak dil arayışı.....	63
Yeni tip devrimciler mi?.....	70
BAKÜ VE TAŞKENT: DEVRİM DOĞU'YA TAŞINIYOR	75
“Doğu'nun ezilmiş halkları”.....	76
Devrim ihracını propagandayla mı, silahla mı yapmalı?.....	80
Modernlik ve gelenek mi?.....	88
Komintern aygıtında gündelik hayat ve işbaşı.....	92

BERLİN, AVRUPA'DAKİ KÖPRÜBAŞI VE ULUS-AŞIRI ODAK NOKTASI	99
Para ve bilgi aktarımı.....	100
Bir Komintern ajanı ve ekibi.....	105
Aygıtlar örgüsü.....	113
Kendi saflarına dönük denetim faaliyetinin dışarıya nakli.....	116
Dış misyonun gündelik mesaisi.....	119
Yoğun bir koordinasyon ve denetim ağı.....	123
BERLİN, ULUSLARARASI KOMÜNİZMİN KÜLTÜREL MERKEZİ	133
Kozmopolit entelektüeller.....	134
Personel politikasının dönüşümü.....	139
Coşku ve hüznün, kuruntu ve yalıtılma.....	145
Zahitlik ile bohemlik arasında.....	154
Komünist bir girişimci.....	160
Avangard sanat ve <i>Prop-Art</i>	169
PARİS, BRÜKSEL, BERLİN: ANTI-EMPERYALİZM VE SÖMÜRGELER-AŞIRI AĞLAR	173
Sömürgecilik karşıtlığının Avrupa metropollerindeki yükselme anları.....	176
Çin: Dünya Devrimi'nin yeni sıcak bölgesi.....	186
Global bir sömürgecilik karşıtı dayanışma uzamının inşası.....	192
Anti-kolonyalizmden anti-emperyalizme.....	194
Mutemetlerin ve fikrî yakınlık duyulanların seferber edilişi.....	198
Doğu Seksiyonu ile koordinasyon halinde yürütülen eylem.....	210
"Zenci emekçiler" ve Enternasyonal'in geciken uluslararasılaşması.....	212
GUANGZHOU VE WUHAN: ÇİN'DE KOMİTERN MİSYONU	219
Komintern temsilcileri arasında anlaşmazlık ve işlerin sarpa sarması.....	221
Yeni başkent Wuhan'da.....	226
Siyasi çizginin aktarımı.....	230
Kaçış ve siyasi bilanço.....	239
ŞANGAY: KOMİTERN AJANLARININ TEHLİKELİ YAŞAMI	247
Profesyonel devrimcilerin toplanma noktası.....	249
Komintern ilişki ağının dağıtılışı.....	254
Konspiratif çalışma.....	261
Değişen kimliklerle oynanan kafa karıştırma oyunu.....	265
Aygıtlar arasında doğaçlama işbirliği.....	271
Yabancılar adadığı içinde bir komünist yabancılar adadığı.....	275

KAÇIŞ MEKÂNLARI: PARİS, BASEL VE ZÜRİH, MOSKOVA	287
Paris: Aygıtın yeniden inşasına dönük düzensiz çabalar.....	289
Basel ve Zürih: Güvencesiz bir güvenlik.....	307
Moskova: Tuzak.....	323
BARCELONA-MADRİD-ALBACETE-VALENCIA:	
SON BÜYÜK GİRİŞİM	337
Komintern delegelerinin istihdamı.....	341
İspanya Cumhuriyeti ile dayanışma... ve devrim.....	343
Gönüllülerin silah altına alınması ve transferi.....	349
Albacete’de bir askerî üssün oluşturulması.....	358
İnsancıl yardım.....	363
İspanya’da güvenlik ve gözetim.....	372
Hadiselerle başa çıkamayan ve ihtilafa düşen Komintern danışmanları.....	381
SON: TOPLANMIŞ BAVULLARLA YAŞAMAK	391
Çalışma koşulları, görevler ve talep profilleri.....	391
Kişilik tipleri, kariyer imkânları ve kadro siyaseti.....	393
Şiddet deneyimi, hapisane ve şiddet kullanmaya hazır olmak.....	395
Girişimin kâr-zarar hesabı.....	398
Stalin ve Sovyetler Birliği’nin dönüşümü.....	401
“Tatildeki ölümler” - büyük kıyım.....	404
Manzara.....	405
KISA SON DEYİ: HAYATTA KALANLAR	407
KAYNAKÇA	415
DİZİN	438

ÖNSÖZ

1980 yılında master çalışmamı (o zamanlar yüksek lisans tezlerine öyle deniyordu) Rosa Grimm üzerine yazmaya karar verdiğimde, bunun ne gibi biyografik sonuçlar doğuracağına bilincinde değildim. Rosa Schlain adıyla Odessa'da Yahudi bir ailenin kızı olarak doğan ve Rosa Bloch'un yanı sıra Birinci Dünya Savaşı döneminde İsviçre işçi hareketinin en ünlü kadını olan Grimm, İsviçre Komünist Partisi'nin (KPS)¹ kurucularındandı ve bir süre Moskova'daki Komünist Enternasyonal'in görevlisi olmuştu. Kadınların tarihine olan ilgim, beni uluslararası komünizmin tarihine yöneltti. İki çalışma alanı da o sıralar epeyce egzotik sayılıyordu. Böylece, Jules Humbert-Droz'un mirasının editörlüğünü yürüten bilimsel araştırma projesinin çalışanlarından birisi oldum. Elbette doktora tezimi kesinlikle bu alanda yazmayı istemiyordum. İki savaş arası dönem İsviçre'sinde kadınların kamusal etkinlikleri hakkında bir doktora çalışmasına başladım. Çok geçmeden, içeriksel ve kavramsal açıdan son derece farklı olan iki alanda paralel olarak araştırma yapmanın gerçekçi olmadığı ortaya çıktı. Başlangıçta daha ziyade zorunluluktan ötürü, komünizmin tarihine yoğunlaşmayı seçtim ve doktora tezimi KPS ile Komintern'in ulus-aşırı eklemlenmesi üzerine yazdım. Böylece yolum 1990'da ilk olarak Moskova'daki arşivlere çıktı, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra uzun süre boyunca aralıklarla gittim o arşive. Komünizmin ve Stalinizmin tarihiyle ilgili bir dizi başka araştırma projesinin ardından bu alanda çalışmayı aşağı yukarı on yıllığına dondurdum ve başka konulara yöneldim. Ancak birkaç yıl önce Komintern tarihine tekrar tutuldum. Bu konuda ulus-aşırı ve aktör merkezli bir bakış açısıyla söylenecekle-

1 Kommunistische Partei der Schweiz – ç.n.

rin hepsinin söylenmediğini düşünüyordum. 1930'lu yıllar Moskova'sındaki yabancı komünistlerin yaşam dünyası hakkında 2015'te İngilizce çıkan ilk kitabım, yaygın atıflar aldı. Kitap hakkında eleştiri yazarlardan biriye, okurun, bu insanların Stalinizme nasıl ve niçin boyun eğdiklerini de öğrenmek isteyeceği kanısındaydı. Bu beni, zamansal ve mekânsal çerçeveyi genişletmeye ve tek tek aktörlerin hayat çizgilerinden yola çıkarak 20. yüzyılın bu emsalsiz kolektif deneyiminin global boyutlarına bir bakış atmaya sevk etti.

Hiçbir bilimsel çalışma meslektaşlarla içeriksel alış verişi olmadan gerçekleşemez. Bu kitapla ilgili ilk düşüncelerimi Paolo Capuzzo tarafından Bologna Üniversitesi'nde düzenlenen uluslararası çalışma atölyesinde sunma fırsatı buldum. Bunları ayrıca Silvio Pons tarafından Roma'da düzenlenen oturumda, Ioana Popa ve Ioana Cîrstocea tarafından Paris'te EHESS'te düzenlenen seminerde tartışma fırsatı oldu. Onların verdiği şevke çok şey borçluyum. Oleksa Drachewiç'in Boston'daki ASEES Konferansı'ndaki paneline davet etmesi de, gerçi son anda zaman sorunundan ötürü nispeten geç bir noktada iptal etmek zorunda kalmış olsam da, beni düşüncelerimi yapılanırdırmaya zorladı.

Wolfram Adolphi, Gleb Albert, Silvia Berger Ziaudin, José M. Faraldo, uzun yıllardır süren işbirliğimizden ve arkadaşlığımızdan ötürü de burada teşekkür etmek istediğim Heiko Haumann, Sonja Matter, Roman Rossfeld, Bernhard Schär ve Martin Wagner bazı bölümleri okuyarak eleştirdiler. Victor Magalhães Strazzeri de Araujo dahası bütün taslağı erken bir aşamada okudu. Birçok düzeltme ve ilhamı onlara borçluyum. Olası maddi hatalar veya yanlış yorumlar benim sorumluluğumdur. Meslektaşlar ve arkadaşlarla tartışmalardan ve alışverişlerden de çok destek aldım. 2016 yılında *Monde(s)*'in ulus-aşırı perspektiften komünizm hakkındaki özel sayısının editörleri olarak yoğun bir mesai yaptığımız Sabine Dullin'in verdiği itkilere çok şey borçluyum. Bu vesileyle derginin o sayısının yazarlarına da teşekkür etmek isterim. Andrée Lévesque ile düzenli temas halindeydim, metinlerimizi yazmaktayken birbirimizi sürekli yüreklendirdik ve yeni yayınlardan haberdar ettik. Keza Jean-François Fayet, Kevin Morgan, Claude Penetier ve Bernard Pudal ile yaptığımız dostça sohbetlerden birçok ilham aldım. "En enternasyonal nitelikli Enternasyonal. Komintern'in bir global tarihi" başlığı altında beraber yürüttüğümüz seminer ve Enstitü kolokyumumuzdaki daima dolgun içerikli olan katkıları sayesinde Stephan Scheuzger'den global tarih üzerine çok şey öğrendim. Meslektaşça bir dostlukla *Archives nationales*'teki bir dosyanın kopyasını çıkartarak beni Paris'e bir yolculuk yapmaktan kurtaran Alain Chatriot'a, keza Moskova'daki Komintern arşivinden zaman içinde eksik olduğu anlaşılacak olan dosyaları benim için çıkarttıran Natalija Akhramoviç'e teşekkür ederim. Magali Delaloye, Mosko-

va'daki bir personel dosyasından Rusça zor okunan el yazısıyla tutulmuş bir yığın notu deşifre etmeme yardım etti. Çevirilerden Katharina Hermann'dan yardım aldım. Türkçe adların ortografisini Sabine Strasser'in yardımına borçluyum. Bernhard Bayerlein, Stefanie Brander, Marco Buttino, Harald Fischer-Tiné, Wladislaw Hedeler, Thomas Kampen, Dainis Karepovs, Reinhart Müller, Claudio Natoli, Claude Penner, Marc Perrenoud, John Riddell, Carmen Scheide, Miin-Ling Yu ve Alexander Vatlin belgelere, yayınlara ve görsel malzemeye dikkatimi çekerek bana destek verdiler. Stephen Smith henüz yayımlanmamış bir makalesinin taslağını bana emanet etti. Patrick Karlsen, Vittorio Vidali ile ilgili biyografisini, kitabın kütüphanemizde erişilebilir olmasından önce bana elektronik olarak yolladı, ayrıca Vittorio Vidali'nin iki resmini temin etti. Yvonne Hirdman annesinin iki fotoğrafını bana yollama cömertliğini gösterdi. Thomas Kuczynski ve Peter Beurton Ruth Werner'in bir resmini gönderme dostluğunu gösterdiler, Claudio Natoli Tina Modotti'nin bir resmini bana emanet etti. Araştırma ve yazma safhasında Vera Blaser ve Timo Probst, ayrıca Therese Dudan bana yeri doldurulmaz yardımlarda bulundular. Damiana Salm metnimi ilk düzeltme ve editoryal okuma aşamasında dilsel açıdan taramadan geçirdi ve esasa dair de iyileşmeler sağladı. Philipp Hölzing, metne Suhrkamp Yayınları'nın Bilim dizisinde yer vermeyi kabul etti ve kitabı bütün üretim aşamalarında mükemmel koruyup kolladı. Hepsine candan teşekkür ederim.

Pietro Boschetti'nin de bu kitaba katkısı az değildir. Pazar sabah kahvaltılarımızda ve beraber yediğimiz akşam yemeklerinde araştırmamın müşküllerinden yakıncı veya büyük bir coşkuyla içerikle veya arşivlerle ilgili keşiflerimden bahsederken beni sonsuz bir sabırla dinledi ve her seferinde ayrıntılı bir şekilde bunları benimle tartıştı. Son olarak, Miss Tinguette de kendi tarzında bu kitabın ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Tam o sırada okumakta olduğum belgenin veya kitabın üzerine itinayla kıvrılıp yattı, düzenli olarak. Kâğıtları serbest bırakması için yaptığımız pazarlıklar, mecburi ama nicede bana iyi gelen molalar vermeme sağladı.

Konunun mekânsal genişliği, birçok dilde kaynağa ve bilimsel literatüre el atmamı gerektirdi. Yabancı dillerdeki alıntılar, aksi belirtilmediyse, yazar tarafından çevrilmiştir. Almanca alıntılarda orijinal yazım biçimine dokunulmamıştır.

Rusça adlarda Slav dili ve edebiyatı çalışmalarında kullanılan [harf çevirisi] uyuldu; mesela Troçki gibi, yerleşmiş bir yazım biçimi olması durumu hariç. Çince adlar Pinyin sistemine göre çevrildi. İstisnalar, Çan Kay Şek Chiang Kai-shek (Pinyin'e göre Jiang Jieshi) veya Sun Yat-sen (Sun Zhongshan) gibi adlar veya Almandada bugün hâlâ alışkanlıkla kullanılan Peking (Beijing) gibi adlandırmalardır.

GİRİŞ

“Devrimci” diye cevaplamıştı Hintli Manabendra Nath Roy 1921’de mesleği sorulduğunda. Komünist Enternasyonal’in veya Komintern’in, dış ülkelerden Moskova’ya gelen bütün komünistlerin cevaplaması gereken soru formunu dolduruyordu o zaman.¹ Binlerce insan gibi Roy da Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Komintern’in ücretli görevlisi olarak çalışıyordu. O sıralar iki savaş arası dönem uluslararası komünizminin seçkinleri arasında yer alıyordu. Bu tarihsel açıdan emsalsiz siyasi deney, rasyonel yöntemlerle, üzerine düşünülüp kendi içinde ayrımlanmış bir örgütlenmeyle global düzlemde bir devrimi madden hazırlamayı ve icra etmeyi öngörüyordu. Kalküta yakınlarından bir Brahman’ın oğlu olan radikal anti-kolonyalist Roy, Hint bağımsızlık hareketi için silah arayışı içindeyken Marksizmle ve komünizmle temas kurmuştu. İlk karısı olan Evelyn Trent’le beraber, 1920’de Komintern’in 2. Dünya Kongresi’ne katıldı ve ardından uluslararası komünizmin hizmetine girdi. Sonradan, “Karımla Avrupa’ya gittiğim 1919 yılından beri [...], Avrupa ülkelerinin birçoğunda ikamet ettik, oralarda seyahat ettik ve Hindistan’ın kurtuluşu için yazılar yazdık, öğrenim gördük, örgütlenme ve propaganda çalışması yaptık,” diye anlatır.² Faaliyetleri onu Özbekistan’a, Çin’e ve dönüp dolaşıp Sovyetler Birliği’ne sürükledi; hep illegal koşullarda, sürekli tutuklanma ve sınır dışı edilme tehlikesine maruz kalıyordu, o sırada Hindistan’da in absentia³ uzun süreli bir hapis cezasına çarptırılmıştı.⁴

1 M.N. Roy’a ait Anketa (soru formu), Moskova, 31 Ocak 1921, RGASPI 495/213/18.

2 Manabendra Nath Roy’un Fransa’dan sınır dışı edilmesiyle ilgili Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Birliği’ne gönderdiği protesto yazısı, Luxemburg, 1 Şubat 1925, <<https://www.marxists.org/archive/roy-evelyn/articles/1925/exiles.htm>>, erişim 17.2.2018.

3 Gıyabında – ç.n.

4 Roy anılarını tamamlayamadı. Yazdıkları Komintern’le ilgili faaliyetinin sadece ilk yıllarını kap-

Bu kitap, Moskova tarafından görevlendirilerek veya finanse edilerek, toplumsal ve siyasi koşulları devrimcileştirmeyi umdukları yerlere siyasi görevle gönderilen profesyonel devrimcilerin çalışma koşullarını ve mesleki ve özel gündelik hayatlarını sorguluyor. M.N. Roy ve Evelyn Trent gibi insanlar niçin hayatlarını kaybetme veya tutuklanma ve işkence görme tehlikesini göze alarak uluslararası profesyonel devrimci olmayı seçtiler? Varoluşsal yurttas güvencelerinden tamamen mahrum, güvensiz bir göçebe hayatını neden tercih ettiler? Niçin bütün benlikleriyle daldılar Komintern yaşamının içine? “Bir devrimci,” diye yazar eski komünist yazar Manès Sperber,

sahip olduğu her şeyi tek bir rakama yatan, geleceği kazanmak için bugünü rulet masasına fırlatan bir adamdır [!]. Akıl ışığında öyle budalacadır ki bu, ağlamak istersiniz. Ama oyuncuya akıllıca görünür, çünkü sahip olmak istediği ne varsa ortaya sürülecek taşır onun için, bir varlık değil.⁵

Sahiden de, günümüz bireyselciliğinin tarihsel mesafesinden bakınca, bu mutlak bağlanmış yabancı bir dünya gibi görünür. Oysa Roy için Komintern o zamanlar Britanyalı sömürgeci efendilere karşı mücadelesi bakımından çok şey vaat eden bir siyasi seçeneği temsil ediyordu. Bu uluslararası örgüt, sadece sıkı örgütlenmiş bir anti-kapitalist devrim girişimi değil, aynı zamanda global bir anti-kolonyalist, ırkçılık karşıtı ve anti-empyralist siyaset dememesi idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge ve Komintern'in kavramsal tasnifinde yer alan “yarı-sömürge” ülkelerdeki muhtelif ulusal kuruluş mücadelelerine hem bir kurtuluş ideolojisi sunuyor, hem de her şeyden önce örgütlenme, kadro ve maddi kaynak yardımı sağlıyordu. Bolşevikler 1917'de iktidarı ele geçirdikten sonra Avrupalı devletlerin, yerkürenin henüz sömürgeleştirilmemiş bölgeleri hakkındaki gizli anlaşmalarını yayım-

sar: Manabendra Nath Roy, *Memoirs*, Delhi, 1984. Roy'un biyografisiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. En etraflısı şudur: Sibnarayan Ray, *In Freedom's Quest. A Study of the Life and Works of M.N. Roy, 1887-1954*, 3 cilt, Kalküta, 1998, 2002, 2005. O dönemin sosyo-ekonomik bağlamı ve Roy'un, Bengalli bir milliyetçi terörist olarak silahlı soygunlardan da sakınmadığı gençlik yıllarına dair zengin ayrıntılı bir panorama için: Suchetana Chattopadhyay, “Being 'Naren Bhat-tacharij'”, Vijay Prashad (ed.), *Communist Histories*, cilt 1, Yeni Delhi, 2016, s. 29-71. Kris Man-japra, *M.N. Roy. Marxism and Colonial Cosmopolitanism*, Yeni Delhi, 2010 kitabında entelektüel bir biyografi ortaya koymuştur fakat bu kitap temel kategorisiyle ilgili muğlaklıktan ötürü eleştirilmiştir: Stephan Scheuzger, “Readings of Cosmopolitanism. Revolutionaries' Biographies in the Intersections of Marxism and Anti-Colonialism in the Interwar Period”, *Monde(s). Histoire, espaces, relations* 10 (2016), s. 151-166. Başlığının aksine Komintern'in Roy'dan sonraki yıllarına odaklanmasına rağmen şu kitap da yararlıdır: John Patrick Haithcox, *Communism and Nationalism in India. M.N. Roy and Comintern Policy, 1920-1939*, Princeton/NJ 1971. Doğumundaki soyadı Trent olan Evelyn Roy hakkında küçük ve ne yazık ki dağınık bir araştırma bulunmaktadır: Narisetti Innaiah, *Evelyn Trent alias Shanti Devi, Founder Member of Exile Indian Communist Party*, Haydarabad 1995. Her iki kişiyle ilgili olarak da bkz. Gene D. Overstreet, Marshall Windmiller, *Communism in India*, Berkeley, Los Angeles 1959.

5 Manès Sperber, *Wie eine Träne im Ozean*, Roman üçlemesi, Münih, 1983, s. 735.

lamışlardı. Komintern'in 1919'daki kuruluş kongresine sunulan manifesto da Lenin ve Troçki "Afrika ve Asya'nın sömürge kölelerine" kurtuluş çağrısı yapmışlardı.⁶ Genç Sovyet devleti başından itibaren halkların kendi kaderini tayin hakkını ilan etmişti. Finliler ve Estonyalılar bu hakkı ilk kullananlar olmuş ve bağımsızlıklarını açıklamışlardı; her ne kadar Beyazlar'la Kızıklar'ın arasında kalarak bunun için mücadele etmeleri gerekse de...

Komintern'in bedenleştirdiği özgürleştirici ve enternasyonalist dünya görüşüyle komünizm birçok toplumsal gruba (özellikle işçilere, ama kadınlara, siyahlara ve gençlere de) bir kimlik, anlam ve eylem imkânı sunuyordu. Etnik, millî ve toplumsal kökenin ve cinsiyetin hiç rol oynamadığı yeni bir aidiyet duygusu veriyordu. Enternasyonalizm komünistlerin gözünde modernliğe giden yoldan daha fazlasıydı. Kapitalizmin, sınıflı toplumun, kolonyalizmin, kadının ezilmesinin ve ırkçılığın aşılmasını mümkün kılıyordu.

Devrim ve örgütlenme

Devrimciler, bu kolektif maceranın meydan okumalarını, hedef yakın görüldüğü için göğüslediler. 1917 Kasım'ında (veya Jülyen takvimine göre 1917 Ekim'inde) Çarlığın düşmesi ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi yeni bir çağı haber veriyordu.⁷ *Dünyayı Sarsan On Gün* –Amerikalı gazeteci John Reed'in görgü şahitliğinin başlığı budur–,⁸ Rusya'yı yerkürenin altında birlik bir sahasında yürütülen uçsuz bucaksız bir devrimci projenin laboratuvarı yapmıştı. Bu devrimci projeye beraber tarihsel olarak yeni özgürleşme pratikleri biçimlenmeye başlamıştı. Avrupa'da ve dünyanın başka kesimlerinde egemenlik ilişkilerinin meşruiyeti sarsılmaya başlamıştı. Tarihçi Geoff Eley'e bakılırsa, bu durum ulus-aşırı ve Avrupa çapında bir demokratikleşme momentumına ivme kazandırdı.⁹ Başka yazarlar, Rus Devrimi'nin dünyanın başka kesimlerinde yol açtığı bir "enternasyonalist moment"ten söz ederler.¹⁰

6 John Riddell (ed.), *Founding the Communist International. Proceedings and Documents of the First Congress*, Mart 1919, New York, 1987, s. 227-228.

7 Rus Devrimi'nin şehirdeki ve kırdaki insanları nasıl altüst ettiğine ve dış ülkelerde yol açtığı titreşimlere dair verimli bir bakış için bkz. Heiko Haumann (ed.), *Die Russische Revolution 1917*, Köln, 2016.

8 John Reed, *Zehn Tage, die die Welt erschütterten*, Essen 2011. [*Dünyayı Sarsan On Gün*, çev. Raşih Güran, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.]

9 Geoff Eley, "Cultural Socialism, the Public Sphere, and the Mass Form: Popular Culture and the Democratic Project, 1900 to 1934", David E. Barclay, Eric D. Weitz (ed.), *Between Reform and Revolution. German Socialism and Communism from 1840 to 1990*, New York, 1999, s. 315-340, burası s. 319.

10 Ali Raza vd. (ed.), *The Internationalist Moment. South Asia, Worlds, and World Views 1917-1939*, Los Angeles vd. 2015.

1917 yılını izleyen altüst oluşlar, 1923'te Alman Devrimi'nin başarısız olmasıyla yatışan birkaç devrimci dalgayı içerirler. Finlandiya'da Rusya'dan bağımsızlığın ilanının ardından iç savaş başladı. Almanya'da Kasım Devrimi Kayzer'in çekilmesine yol açtı. Avusturya-Macaristan'da Kayzerlik-Krallık monarşisi, daha doğuda da yine çok etnili Osmanlı imparatorluğu çöktü. Polonya, Avusturya ve Almanya'da kitlesel grevler 1919'da Bavyera ve Macaristan'da konsey cumhuriyetlerinin ilanı, İtalya'da "Biennio Rosso" da¹¹ fabrika ve toprak işgalleriyle, İrlanda Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanı, Karadeniz'deki Fransız tayfalarının isyanıyla tırmandı.¹² Avrupa dışında da her yer kaynıyordu. ABD'de ırkçılığa karşı yatışmak bilmeyen huzursuzluk beyaz üst sınıfları, grevler işverenleri korkutuyordu. Kore'de ve Çin'de Japon sömürgecilğine ve Avrupa emperyalizmine karşı kitlesel gösteriler yapılıyordu. Avrupa pogromların, sürgünlerin ve karşı-devrimci güçlerle şiddete yatkın paramiliterlerin çıkışının da sahnesi idi. Savaş sonrası dönemin silahlı çatışmalarında dört milyondan fazla insan öldü.¹³

Gerçi isyanların, protestoların, ayaklanmaların, başkaldırıların ve devrimlerin taşıyıcısı, Marksist öğretiye göre klasik devrimci özne olan (mamafih şimdi işçi-asker biçiminde) işçilerdi. Bununla beraber siyasi ve toplumsal bakımdan marjinalleştirilmiş yeni güçler de öne çıkıyordu, öncelikle kadınlar ve gençler. Ama aynı zamanda sanatçılar, mimarlar, gazeteciler, avukatlar, satıcılar ve ev kadınları radikalleşiyorlardı. Tarihçi Jörn Leonhard'ın formüle ettiği gibi, "yükselen beklentilerin global devrimi" idi vuku bulan.¹⁴ Rus Devrimi'nin kopardığı dünya çapındaki şok dalgalarının girdabına kapılmış toplumsal gruplar arasında tarihsel olarak ender rastlanır nitelikteki çıkar yakınsamasını anlayabilmek için, "1917"nin, Aydınlanma, sanayileşme ve Batı modernliğinin çelişkileriyle dolu süreçlerinin radikal eleştirisi ile "global Güney" in radikal akımları ve kurtuluş hareketlerinin fikir ve pratiklerinin buluşmasının bir sonucu olduğunu göz önüne almak gerekir.¹⁵ Bolşevikler işçi hareketinin verdiği sınıf mücadelesinin megafonu oldular ve hem anti-kolonyalist eylemcilerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin, hem de sol feministlerin taleplerini sahiplendiler. Emelleri, bütün bu çoğulluğa rağmen "Biz" deneyimini teşvik etmekte.

11 İki kızıl yıl – ç.n.

12 Globalen devrimci hadiseleriyle 1919 yılı hakkında: Jean-François Fayet, "1919", Stephen A. Smith (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Oxford, 2014, s. 109-124.

13 Robert Gerwarth, *Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkriegs*, Münih, 2017.

14 Jörn Leonhard, "1917-1920 and the Global Revolution of Rising Expectations", Stefan Rinke, Michael Wildt (ed.), *Revolutions and Counter-Revolution. 1917 and its Aftermath from a Global Perspective*, Frankfurt/M., 2017, s. 31-51.

15 Avrupa-merkezci bakış açısından bir benzeri, Matthew Rendle, "Making Sense of 1917. Towards a Global History of the Russian Revolution", *Slavic Review* 76 (2017), s. 610-618, burası s. 618.

1919'da siyasi durum, Lenin'in, savaşın iç savaşa yol açacağına ve devrim yolunun açık olduğuna dair kanaatini teyit ediyordu.¹⁶ Ama Bolşevik önderlere göre acele etmek lazımdı. 1918'den sonra Avrupa'yı saran devrimci dalganın hızla sönümlenmesi tehlikesi vardı. Radikal güçler o sıralar küçük gruplar halinde parçalanmıştı, işçilerin büyük çoğunluğu ise hâlâ İkinci Enternasyonal'in şemsiyesi altında durmakta ısrar ediyordu. Lenin'in inancına göre, Avrupa işçilerinin desteği olmadan Sovyet rejimi ayakta kalamazdı. O, Ekim Devrimi'nin henüz sadece bir dibace olduğunu söyler. Bolşevikler o zamanlar Almanya'da olacak bir devrime büyük ümit bağlamışlardı, onu çok geçmeden yenileri takip edecekti. Mart 1919'da Moskova'da Komünist Enternasyonal'in kurulması, Bolşevik önderliğinin, devrimci güçleri yeni bir Üçüncü Enternasyonal'de toplamaya dönük voluntarist bir eylemiydi. Moskova'da yurtdışından bir komünist partisini temsil eden sadece üç delege bulunuyordu, onlar arasında da sadece Alman partisinin delegesinin bir siyasi ağırlığı vardı. Sovyet Rusya dışında komünist partileri henüz nadirdi. O nedenle öncelikle küçük radikal grupların ve sosyal demokrat partilerin sol kanatlarının temsilcileri geldiler.¹⁷ Komünizm kavramı henüz pek kullanıma girmemişti. Ancak 1918 Mart'ından itibaren Rus partisi kendisine Tüm Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler) adını verdi, kısaca BKP (b). Savaştan doğan ilk enternasyonalist devrimci grupların adları Spartaküs (Almanya'da) veya Talep Grubu idi (İsviçre'de). "Komünist Partisi" adını almak, Bolşeviklerle bağlantılı olmak anlamına geliyordu. Almanya Komünist Partisi (KPD)¹⁸ henüz 1918 sonunda, daha Komünist Enternasyonal'e katılmadan önce yapmıştı bunu. Şu da var ki, tam da bu partinin temsilcisi Hugo Eberlein, 1919'daki kuruluş kongresinde, vaktisiz bulunan bu ihdasa karşı oy kullanma talimatını almıştı. Kısa süre sonra paramiliterlerce gaddar bir şekilde öldürülen Rosa Luxemburg, içerisinde kitlesel bir partiyi temsil eden sadece Bolşeviklerin bulunduğu böyle bir örgütlenmenin onlara bağımlı hale geleceğinden korkuyordu – ki sonradan haklı çıkacaktı. O yeni bir Enternasyonal'in kurulmasına karşı değildi ama önce Batı Avrupa'da komünist partilerin oluşmasını beklemek istiyordu.

Yeni bir Enternasyonal'in kurulması başlangıçta tartışmalı olsa da, bu karar zamanın ruhuna denk düşüyordu. Eski sosyal demokrasi devrini doldurmuştu

16 Bolşeviklerin savaşta ve iç savaşa bakışı hakkında bkz. Silvio Pons, *The Global Revolution. A History of International Communism, 1917-1991*, çev. Allan Cameron, Oxford, 2014.

17 Bu kongrenin tam bir resmi tutanağı yoktur – bu da Bolşeviklerin imkânlarının sınırlılığına işaret eder. O zamandan beri yapılan bilimsel yayınlar, tekil konuşma notlarına, tutanak kayıtlarına, Kongre'yle ilgili Almanca yapılmış yayınlara ve 1933'te Moskova'daki Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından çıkarılan genişletilmiş Rusça edisyona dayanır: Wladislaw Hedeler, Alexander Vatlin (ed.), *Die Wltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Komünistischen Enternasyonal 1919. Protokoll und neue Dokumente*, Berlin, 2008; Riddell, *Founding the Communist International*.

18 Kommunistische Partei Deutschlands – ç.n.

ve işçi hareketinin yeni düzeninin nasıl olacağı geniş ölçüde muğlaktı. Komintern'in 1920 Temmuz-Ağustos'unda Moskova'da toplanan 2. Dünya Kongresi'nde, sağ sosyal demokratlar dışında işçi hareketinin hiçbir gücü eksik kalmak istememiş, en azından izleyici olarak orada hazır bulunmak istemişti. Radikal solcular, anti-kolonyalist "teröristler", feministler, ayrıca ulusal bağımsızlık hareketlerinin ve anarşist grupların üyeleri katıldılar. 1920'de büyü hâlâ hüküm sürüyordu veya başka türlü söylersek Dünya Devrimi'ne dönük ütopyik bir özlem vardı.¹⁹ Kongre'nin görevi, yeni ilan edilen Enternasyonal'i ideolojik olarak çelikleştirmek ve ona kalıcı yapılar kazandırmaktı. Çünkü yeni Enternasyonal'in kadrolara ve global bir ağa ihtiyacı vardı. İlk başkanı olan Grigoriy Zinovyev'in sözleriyle, Komünist Enternasyonal bir "propaganda ve Ajitasyon organından" bir "mücadele örgütüne" dönüşmeliydi.²⁰

2. Dünya Kongresi Komintern'in işleyiş biçiminin statüsünü belirlemekle kalmadı, global devrimci örgütlenmenin temellerini de attı. Kapitalist dünya düzenini yıkmak ve silahlı ayaklanmalarla bir Dünya Devrimi'ni hazırlamak için siyasi ve idari bir "aygıt" ve global bir ağ inşa edilmeli idi. Bolşevikler ve müttefiklerinin kafasında, önlerine koydukları ve muhtemelen uzunca bir zaman ufkuna yayılacak olan görevin, sağlam teorik bilgiye ve teknik malumata sahip profesyonel devrimcileri gerektirdiği açıktı. Kudretli hasımla kendiliğinden eylemlerle değil, ancak etkili, talimli ve ağırlarını örmüş bir öncü baş edebilirdi. Kitlelerin ideolojik olarak hazırlanması gerekirdi. Bu sınırları aşan müdahale, örgütlenmeyi ve para, teknik bilgi, personel ve açık yönergeler cinsinden kaynakları gerektiriyordu.

Global bir projenin yerel başlangıçları

1919'daki kuruluşu vesilesiyle hedefini global devrim olarak açıklayan, 1943'te ise Stalin'in emriyle sessiz sedasız ilga edilen Komintern, siyasi bağlanmanın tarihsel bir biçimini geliştirdi, aynı zamanda Avrupa işçi hareketi tarihinin geleneğine dahildi ama yine de münferit vakaydı. Yeni bir siyasi gramer formüle etti, kolektif radikal bağlanmanın kendine mahsus kurallarıyla yeni bir biçimini yarattı. Bunu disiplinli bir örgütlenmeyle arkıyor ve merkezîleştirilmiş ağırlara oturtuyordu, bunların bir kısmı muzafferane bir gösterişle açıkta, bazılarıysa yeraltındaydı ve hepsi bir yürütme komitesinin yönetimi altındaydı (kısaca KEYK).²¹ Komintern'de komünizmin muhtelif

19 Für die Sowjet taraflıyla ilgili bkz. Gleb J. Albert, *Das Charisma der Weltrevolution. Revolutionärer Internationalismus und frühe Sowjetgesellschaft, 1917-1927*, Köln vd. 2017.

20 Aktaran Pierre Broué, *Histoire de l'Enternasyonal communiste 1919-1943*, Paris, 1997, s. 153.

21 [Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi.] Komintern aygıtının defalarca yeniden yapılması hakkında bkz. Grant M. Adibekov vd., *Organizacionnaja struktura Kominterna 1919-1943* [Komintern'in Örgütlenme Yapısı, 1919-1943], Moskova, 1997. KEYK ağının bütün yapısal bi-

çehreleri bir araya geliyordu: ütöpik boyutları olan enternasyonalist bir siyasi program, sınırları aşan bir siyasi örgütlenme ve kendi ilgilerini takip eden, bir ülke toprağında konumlanmış bir siyasi rejim.

Komintern bir mücadele örgütü olarak, bir devrimci girişimci olarak oluştu, fakat hızla bizzat failerince “aparât” olarak tanımlanan bir bürokratik kuruma da dönüştü. Mecazi niteliği de olan çok anlamlı Almanca ve Rusça “aparât” kavramı hem “enstrüman” (yani amaca dönük bir araç), hem de iyi yağlanmış bir “makine” (personel veya kadrolarca işletilen) anlamına gelebilir. Bolşeviklerin etkinlik sağlamayı gözeterek kendi çalışanlar ekibine sahip kalıcı bir bürokratik aygıtı tercih ettikleri söylenebilir, böylece emir verenlerle emirleri uygulayanlar arasındaki mesafeyi azaltan bir mekanizmaya sahip olunacaktı. Ne var ki bilindiği gibi her bürokrasi zamanla kendi bekasını başlangıçtaki hedeflerin önüne geçiren özgül dinamiğini geliştirir. Fiili olanın gücü nedeniyle KEYK’in ikamet yeri Sovyet Rusya’ydı; zira orası başarıyla bir devrimi gerçekleştirmiş olan, dolayısıyla bütün dünyadan devrimcilere güvenli bir üs temin edebilecek yegâne ülkeydi – en azından, Alman Devrimi geciktirdiği müddetçe. Bu da Bolşeviklere, mali açıdan esas yükü taşıyan ülkenin partisi olarak, oy hakkına sahip beş temsilci verme imtiyazını sağlıyordu, buna karşılık geri kalan 10 ila 13 büyükçe partinin sadece birer oyu bulunuyordu.²² KEYK’yi kalıcı bir organa çevirenler de Bolşevikler oldular. Alman komünisti Paul Levi üç ayda bir düzenli oturumlar yapılmasını önerirken, Zinovyev sürekli müdahaleye hazır olma anlayışıyla böyle bir rutin tasarımına karşı çıktı. Onun nazarında KEYK “mücadele eden proletaryanın enternasyonal genelkurmayı” idi. Devrimci çatışmalar çağında yaşıyorduk. Makro-siyasi etkilerde bulunan mikro-toplumsal bir mücadele hattı olan KEYK de ancak düzensiz toplanabiliyordu, çünkü daimî üyeleri gerek kendi partileriyle ilgili sayısız görev üstlenmelerinden gerekse kişisel isteksizliklerinden ötürü ancak zaman zaman Moskova’da bulunabiliyorlardı. Böylece 1921’deki 3. Dünya Kongresi maaşlı üç sekreter görevlendirmeye karar verdi. Rus partisinin önerisiyle bunlar Macar Mátyás Rákosi, Finli Ot-

rimlerinin bir listesi (100’ün üzerinde alt birimler) şurada bulunabilir: Bernhard H. Bayerlein, “Das neue Babylon. Strukturen und Netzwerke der Komünistischen Enternasyonal und ihre Klassifizierung”, *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung* (2004), s. 181-270. Ayrıca bkz. Peter Huber, “The Central Bodies of the Comintern. Stalinization and Changing Social Composition”, Norman LaPorte vd. (ed.), *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization*, Basingstoke, 2008, s. 66-88; Niels Erik Rosenfeldt, *The “Special” World. Stalin’s Power Apparatus and the Soviet System’s Secret Structures of Communication*, cilt 2, Kopenhag 2009, ayrıca Brigitte Studer, “Die Kominternstruktur nach dem 7. Weltkongress. Das Protokoll des Sekretariats des EKKI über die Reorganisation des Apparates des EKKI, 2. Oktober 1935”, *International wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* 31 (1995), s. 25-53.

22 Ek on temsilciye rağmen bu üye sayısı Komintern seksiyonlarının artmasıyla 1921’de yetersiz bulundu ve 24’e yükseltildi.

to Kuusinen ve İsviçreli Jules Humbert-Droz oldular. Üçü de küçük veya yasaklanmış partilerin temsilcileriydiler, devrim beklentileri çok düşüktü, sınanmış devrimcileri ise kendi ülkelerine fazla geliyordu. Onlardan Rus Osip Pyatnickiy sorumlu olacak, Sovyet Partisi ve Sovyet makamlarıyla irtibatlarını ve tersine, onların Komintern'le irtibatını sağlayacaktı.

Dünya çapındaki ağları, sayısız yan örgütleri ve toplam 80 civarındaki 80 komünist partisiyle Komintern'in çok çehreli yapısı, tarih yazımı için zorlu bir konudur. 1970'li yıllara kadar, hatta daha da uzun süre boyunca tarih bilimi kurumsal verilerden öteye gidemedi; odak noktasında siyasi ideoloji ve siyasi stratejiler, keza örgütlenme biçimi ve failerin tespiti yer aldı. Hiç kuşku yok ki, tarihsel aktörlerin kimler olduğu, komünist örgütlerin kaç üyeye sahip olduğu, Komintern aygıtının yapısı ve dünyanın dört bir köşesinde nerelerde şubelerinin bulunduğu, uluslararası komünizmin tarihi için temel önemde bilgilerdir. Ne var ki kapsayıcı incelemeler nadirdir.²³ (Tek tek komünist partilerle ilgili olarak ise durum tam tersidir.)²⁴ Ancak örgütlenme tekniğine, örgüt tarihine ve örgüt sosyolojisine sıkışan bir yaklaşım tarzı da araştırmayı tıksı tıksı bir hale getirecektir – birkaç yıl önce bir söyleşisinde kültür ve mekân tarihçisi Karl Schlögel'in yakındığı gibi. “Çünkü,” diye eklemiştir, “Komintern tabii ki aynı zamanda en üst düzeyde bir kültürel fenomendir; bir bakıma da, dünya savaşları çağının belirlediği, mekânsal aşinalığı ve mekân bilgisi çok gelişkin bir kader ortaklığı cemaatidir.”²⁵

Son yıllarda araştırma birikiminde çok büyük yenilikler yaşandı. İlk anılması gereken, kültür tarihçiliği, öznellik inşası tarihçiliği, deneyim tarihçiliği yaklaşımları ve aktör merkezli bakış açılarıdır. Bunlar, komünist-olmanın bir siyasi kanaate sahip olmaktan daha fazlasını içerdiğini gösterdiler. Komünist-olmak, yaşanan bir deneyim idi. İki savaş arası dönemin uluslararası

23 Broué, *Histoire de l'Enternasyonal communiste 1919-1943*; Michel Dreifus vd. (ed.), *Le Siècle des communismes*, Paris, 2004; Kevin McDermott, Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Basingstoke, 1996; Alexander Vatlin, *Komintern. Idei, rešenija, sud'by*, Moskova, 2009; Almancası: *Die Komintern. Gründung, Programmatik, Akteure*, Berlin, 2009; Serge Wolikow, *L'Internationale communiste. Le Komintern ou le rêve déchu du parti mondial de la révolution*, Ivry-sur-Seine 2010. Ve kısa genel değerlendirmeler: Alexander Vatlin, S.A. Smith, “The Comintern”, Smith (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Communism*, s. 187-194. Ayrıca derlemelere de bakınız: Mikhail Narinsky, Jürgen Rojahn (ed.), *Centre and Periphery. The History of the Comintern in the Light of New Documents*, Amsterdam 1996; Tim Rees, Andrew Thorpe (ed.), *International Communism and the Communist International 1919-1943*, Manchester 1998. Sovyet iktidarına odaklanarak bütün yüzüyle bir bakış için: Pons, *The Global Revolution*.

24 Çok geniş araştırma birikiminin durumuyla ilgili bkz. Matthew Worley (ed.), *In Search of Revolution. International Communist Parties in the Third Period*, Londra, New York, 2004.

25 Karl Schlögel, “Über Räume und Register der Geschichtsschreibung. Ein Gespräch mit Karl Schlögel”, *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 1 (2004), s. 396-413, burası s. 353, URL: <<http://www.zeithistorische-forschungen.de/3-2004/id=4680>>, erişim 3.12.2019.